

БЪЛГАРО-ВИЗАНТИЙСКИЯТ ДОГОВОР ОТ 704/705 г. – ДИПЛОМАТИЧЕСКИ АСПЕКТИ И ПОЛИТИЧЕСКИ ИЗМЕРЕНИЯ

Докторант ЮЛИЯН ТОДОРОВСКИ

Софийски университет „Св. Климент Охридски,
Исторически факултет, катедра „История на България“
Бул. „Цар Освободител“ 15, 1504 София, България

Todorovski92@abv.bg

 <https://orcid.org/0009-0009-3396-6921>

<https://doi.org/10.60053/TER.2026.11.13-38>

Резюме: Настоящото изследване има за цел да хвърли повече светлина върху дипломатическите аспекти и политическите измерения на договора, сключен от кан Тервел и император Юстиниан II през 704/705. Основният акцент е съсредоточен върху въпроси като езическата клетвена практика на българите и договорните клаузи. Освен това авторът обръща задълбочено внимание на темата за произхода, значението и мястото на титлата кесар в контекста на византийската политическа доктрина. Направен е опит аргументирано да се докаже несъстоятелността на изказаната от някои учени теза, че Тервел е станал зет на императора. Обърнато е внимание и на важния въпрос дали той е бил християнин. Изследването завършва с кратко обобщение на последиците от договора и неговото значение за политическото и идеологическо развитие на младата българска държава.

Ключови думи: договор, дипломация, данък, клетва, кесар, Тервел, Юстиниан

За да се добие по-ясна представа за обстоятелствата, довели до сключването на договора от 704/705 г., трябва да се опишат причините, подтикнали Юстиниан II да търси помощта на кан Тервел. През 695 г., след десетгодишно управление, императорът бил свален от престола в резултат на преврат, а носът му бил отрязан, след което той бил заточен в Херсон. На негово място за император бил издигнат Леонтий (695-698), който след кратко царуване, заради загубата на Картагенския екзархат от арабите, на свой ред също бил свален и заменен от Тиберий III Апсимар (698-705) (**Острогорски, 2013**, стр. 205-206). За да избегне възможността да бъде предаден от херсонските власти на новия император, Юстиниан избягал при хазарския хаган Ивузир Глиаван (ок. 690 – ок. 715) и се оженил за дъщеря му, която, след като била покръстена, приела името Теодора. Безпроблемното му пребиваване при хазарите обаче не продължило дълго. През 704 г. при хагана пристигнало пратеничество от Тиберий III, което поискало носотрязания бивш император да им бъде предаден, а за да не влоши добрите си отношения с империята, Ивузир Глиаван се съгласил да предаде своя зет (**Острогорски, 2013**, стр. 207). Той изпратил хора, които уж трябвало да се грижат за безопасността на Юстиниан, а всъщност, при първа възможност да го заловят или убият. Ето как Теофан Изповедник и Патриарх Никифор, чиито съчинения стоят най-близо до описваните събития, представят станалото след това:

Теофан: „*[Юстиниан] избягал тайно от Фанагория и пристигнал в Томи. Той се измъкнал невредим от бурята и навлязъл в река Дунав. След като изпратил Стефан при Тервел, господаря на България, [с молба] да му даде помощ, за да завладее царството на предците си, обещал да му даде премного дарове и собствената си дъщеря за жена. А този обещал с клетва да му се подчинява във всичко и да му помага¹, приел го с голяма чест и вдигнал цялата подчинена нему войска от българи и славяни. И през следващата година, като се въоръжили, стигнали при столицата“ (**Theophanis**, стр. 373-374; **ГИБИ III**, стр. 266-267).*

Никифор: „*За това било донесено на Теодора от някой от бащините ѝ слуги. А тя съобщила за заговора на мъжа си. А той, като повикал оня служител, хазарина, и като се отделил настрана с него, удушил го с примка, по същия начин убил и управителя на Босфор. Веднага изпратил жена си Теодора при баща ѝ, а сам, като потеглил, слязъл*

¹ Курсив и удебелен шрифт мои (Ю. Т.).

към крайбрежното селище, което се наричало Томи. И там той се качил на кораб с други някои мъже, и плавайки към брега дошъл до Символ, като се приближил до град Херсон. И когато пуснал котва в тамошното пристанище, изпратил един от другарите си в града, а той довел оттам Варасвакурий, неговият брат Саливан и няколко други мъже. Юстиниан отплувал с тях, минал покрай така наречените Некропили и пристигнал при река Истър. Оттук изпратил един от спътниците си, на име Стефан, при Тервел, който бил тогава господар на тамошните българи, с молба да му помогне да си възвърне императорския престол. Той му обещавал много други дарове и му съобщавал, че ще му даде собствената си дъщеря за жена. Тервел пък с готовност се съгласил на всичко и приел с големи почести Юстиниан. Сетне въоръжил цялата своя войска и се отправил заедно с него срещу Константинопол“ (Nicephori, стр. 41-42; ГИБИ III, стр. 297-298).

И така, научавайки за грозящата го опасност, Юстиниан избягал и потърсил помощта на новия владетел на българите кан Тервел, наследникът на Аспарух². Прави впечатление, че и двамата хронисти посочват като крайна точка на Юстиниановото пътуване река Дунав, което дава основание на някои изследователи да мислят, че резиденцията на българския владетел по това време може би не е била Плиска, а т. нар. Никулицелски укрепен лагер в дн. Северна Добруджа, близо до Дунавската делта (Атанасов, 2015, стр. 258, 261). Още повече че сведенията на посочените автори косвено потвърждават изказаната към края на миналия век теза, че Онгъла (доколкото той би

² За годините на управление на този български владетел са изказани противоречиви становища. Константин Иречек пише следното: „Приемникът на Исперих, Тервел (Тервеліс, 700 – 720) станал главна опора на Юстиниан II“ (Иречек, 1978, стр. 156). Васил Златарски приема, че той царувал от 701 до 718 г. (Златарски, 2007, стр. 162) – датировка, приета и от Петър Мутафчиев (Мутафчиев, 1943, стр. 142, 151). От друга страна, Георги Баласчев посочва годините 703/4 – 724 (Баласчев, 1898, стр. 53, 61). Според Веселин Бешевлиев Тервел вече не е бил владетел по време на сключването на българо-византийския договор от 716 г., тъй като Теофан, когато споменава за въпросния договор, пише, че е сключен от император Теодосий III Адрамитец (715 – 717) с „Кормесий, господаря на България по онова време“ (Theophanis, стр. 497; ГИБИ III, стр. 285). Той смята, че Теофан погрешно е сложил името на Тервел, когато пише за помощта, която българите оказали на сваления император Анастасий II (713 – 715) през 718 г. (Бешевлиев, 1956, стр. 70 – 72). Използвайки изводите, до които достига Бешевлиев, Геновева Цанкова-Петкова приема, че управлението на Тервел е приключило наскоро след 711 г., когато Теофан съобщава за повторната военна помощ, която той изпратил на Юстиниан II (Цанкова-Петкова, 1960, стр. 618 – 621). Една съвсем различна датировка, базирана на нова интерпретация на „Именника на българските владетели“ предлага Моско Москов, твърдейки, че наследникът на Аспарух е управлявал в периода 695 – 714 г., което резонира със становищата, изказани от Бешевлиев и Цанкова-Петкова (Москов, 1988, стр. 251 – 252).

могъл да се отъждестви с лагера край Никулицел)³ останал главна владетелска резиденция не само при Аспарух и Тервел, но и до самия край на управлението на династичния род Дуло. След като на престола се възкачил Кормисош (737-754), първият владетел от рода Вокил, съответно и резиденцията била преместена на юг, в Плиска, един акт, който бил в унисон с традициите на тюрко-номадските народи (Гюзелев, 1993, стр. 3-4, 1994, стр. 41; Божилов, 1995, стр. 53-54). Въз основа на тези съображения, би могло да се приеме, че преговорите между двете страни се провели в Никулицелския лагер, където най-вероятно пребивавал кан Тервел.

Що се отнася до самия преговорен процес, изглежда Юстиниан не сметнал за необходимо на този етап да разговаря лично с българския владетел, а прибегнал до употребата на посредник, какъвто в случая се явява въпросният Стефан. За подобно действие може да се изтъкнат две причини: 1) че изпращането на пратеници, които да преговарят от името на владетеля, когото представляват, било обичайна дипломатическа практика не само по това време, но и през цялото Средновековие; 2) възможно е невявяването му в стана на българите да е било предохранителна мярка, тъй като към този момент Носоотрязаният не е знаел дали Тервел ще погледне благосклонно на неговите предложения или няма да го предаде на враговете му, както се опитал да стори хазарският хаган (Ангелов, 2017, стр. 101). Интересни са и самите предложения, които отправил Юстиниановият пратеник. Поднасянето на дарове било един от най-често използваните инструменти на византийската дипломация в отношенията ѝ със заобикалящите я „варварски“ племена и народи. В тогавашната практика даряването имало две основни функции: както проява на уважение към отсрещната страна и подкана за започване на преговори, така и задължително условие за постигане на споразумение (Ангелов, 2011, стр. 264, 271). Ярък пример в това отношение е описаният от Прокопий Кесарийски договор на император Юстиниан I Велики (527-565) с вожда на утигурите Сандилх, на когото той изпратил дарове, за да нападне селищата на опустошаващите по това време Тракия кутригури (Procopius, стр. 582-584). Разбира се, колкото и да били съблазнителни даровете, които Тервел трябвало да получи, те бледнеели в сравнение с чисто политическите ползи, които той щял да извлече от брака си с дъщерята на Юстиниан II. Най-малкото защото това щяло да го превърне в първия „варварски“

³ За различните мнения, относно местоположението на Онгъла, вж. И. Божилов. Анонимът на Хазе. София, 1979, стр. 167 – 176, и посочената там литература.

владетел след вестготския крал Атаулф (410-415), който щял да стане императорски зет. Подобен акт не само би издигнал неговия авторитет и този на българската държава до невиждани висоти, но и – като част от императорското семейство – пред Тервел се откривала възможност да упражнява силно влияние над политиката на империята в интерес на България. Естествено, византийското общество едва ли щяло да посрещне радушно подобно бракосъчетание. Византийската политическа доктрина изключвала категорично възможността за женитба между владетел от „варварски“ произход и ромейска принцеса. Достатъчно красноречиво по този въпрос е крайно негативното отношение на император Константин VII Багренородни (913-959) към решението на своя тъст и съимператор Роман I Лакапин (919-944) да ожени внучка си Мария-Ирина Лакапина за българския цар Петър I (927-969) (**Const. Porph.**, стр. 72-74). Това показва, че за да отправи подобно драстично предложение, с което рискувал да си навлече гнева не само на светското общество, но и на църквата, Юстиниан II наистина се е намирал в патова ситуация, в която е бил принуден да обещава всичко, само и само да постигне целта си.

В крайна сметка Тервел приел отправените му предложения, след което, по думите на Теофан, договорът бил скрепен с клетва. Поради лаконичността на византийския хронист в случая не става ясно какво точно представлявал клетвеният ритуал. Има обаче две известия, въз основа на които може да се направи опит да бъде разгадана тази своеобразна енигма. Първото се съдържа в житието на патриарх Никифор (806-815) от дякон Игнатий, писано в началото на IX в., и се отнася до сключването на 30-годишния мирен договор между кан Омуртаг (814-831) и император Лъв V Арменец (813-820) през 816 г.: *„Тогавя можело да се види императорът на ромеите със своите ръце да излива вода от чаша, да обръща собственоръчно конски седла, да се докосва до тройна юзда, да вдига трева нависоко и да се гордее с всички тия неща, а езичници да се докосват с нечестивите си ръце до нашите божествени символи и да се кълнат в силата им“* (*Vita Nicephori*, стр. 207; ГИБИ IV, стр. 36-37). Второто представлява един от отговорите (№ 67) на папа Николай I (858-867) относно допитванията, които българският княз Борис I (852-889) му изпратил през 866 г.: *„Виe заявявате, че сте имали обичай, когато сте се решавали да обвържете някого с клетва за някаква работа, да слагате пред себе си меч и в него да става заклеването. А сега изисквате да ви определим в какво трябва да се кълнете. Обаче ние преди всичко*

считаме за недостойно да се кълне човек не само в меч, но и във всяка друга сътворена вещь“ (**Responsa**, стр. 1005; **ЛИБИ II**, стр. 107). Няма никакво съмнение, че за българите описаните предмети и обредите, с които те били свързани, притежавали голяма сакрална мощ. Култът към тях бил разпространен и сред сродните им конни племена и народи, сред които били хуните, аланите, аварите, маджарите и др. Така например, между хуните битувала легенда за меча на Арес, който правел притежателя си непобедим, тъй като бил зареден с голяма свръхестествена сила. Аланите пък забивали в средата на една могила меч и го почитали като бог на войната (**Бешевлиев, 1939**, стр. 13). Подобно на българите, и аварите използвали меча като средство за извършване на клетвени ритуали. Византийският историк Менандър споменава, че аварският хаган Баян се заклел над меч, не само от свое име, но и от името на всички авари, че няма да наруши мира с ромеите, а в противен случай, той и народът му щели да бъдат сполетени от най-различни наказания, като огън от небето, приливни води от реките и т.н. (**Menander**, стр. 473).

За значението на останалите описани обреди са изказани различни мнения. Според Веселин Бешевлиев изливането на вода от чаша имало магическо значение и се правело в почит на земните духове или пък с очистителна цел, както при жертвоприношенията на животни, а вдигането на трева символизирило сключването на договор. Що се отнася до ритуалите, свързани с коня, като обръщането на седло и докосването на тройна юзда, за тях той се задоволява да заяви, че въпросът за значението им остава открит (**Бешевлиев, 1939**, стр. 53-54). Подобно е и становището на Гаврил Кацаров (**Кацаров, 1912**, стр. 119). Юрдан Трифонов смята, че споменатите от дякон Игнатий клетвени ритуали имали чисто символично значение. Тройната юзда означавала сближаването на договарящите се страни, водата била пролятата кръв на тези, които нарушат договорната клетва, седлата да останат без ездачи и да се преобърнат, а Бог (или боговете) да отнемат тревата, за да няма с какво да се хранят конете им (**Трифонов, 1937**, стр. 278). Въпросната интерпретация несъмнено е логична, но оскъдните извори не позволяват да се установи доколко е достоверна. При всички положения, липсата на повече сведения у Теофан относно начина, по който Тервел положил клетва, позволява да се правят всякакви предположения. Все пак е много вероятно изказаното от В. Бешевлиев мнение, че клетвата в меч била по-разпространена във всекидневния живот, докато за сключването на международни договори се прилагал вече представеният церемониал (**Бешевлиев, 1939**, стр. 50).

Друг важен аспект от преговорите между Тервел и Юстиниан II, за който византийските хронисти не споменават нищо, бил евентуалното включване на Куберовите българи в проектирания съюз. Те обаче, за разлика от дунавските си събратя, не пожелали да се споразумеят с бившия василевс, защото при единственото им споменаване във връзка с тези събития, в най-ранния надпис, изсечен при Мадарския конник, се чете следното: „*На носоотрязания император не повярваха чичовците ми от Солунско и в Кисинските (селища) си отидоха*“ (Бешевлиев, 1956, стр. 55). Не е трудно да се отгатне защо Куберовите българи не пожелали да помогнат на Юстиниан II. Именно той бил човекът, който през 688 г., предприел опустошителен поход срещу техните местоживелища (Theophanis, стр. 364). Може да се предполага, че и към тях, както и към Тервел, били отправени съблазнителни предложения, но, както показва надписът, те не били убедени в неговата искрена добронамереност и никакви обещания и гаранции не били в състояние да разсеят тяхната мнителност. Сведението, че пратеници на Кубер са участвали в преговорите е важно, тъй като то показва по недвусмислен начин, че двете български общности на Балканите – на Дунав и в Битолското поле и Солунско, поддържали тесни контакти помежду си, може би обусловени с някакъв вид договор. Опитът последните да бъдат привлечени като допълнителен военен партньор в съюза между Тервел и Юстиниан II, би могъл да се тълкува и като желание от страна на българския владетел да координира действията си с тях. Липсата на повече извори обаче не позволява подобно хрумване да бъде подплатено със солидна аргументация, поради което то остава в сферата на вероятностите.

Със или без Куберовото участие, българският кан решил да подпомогне ексимператора да си върне престола. През пролетта на 705 г., заедно с него, той се озовал с войската си пред стените на византийската столица Константинопол и се разположил пред т. нар. Харсийска порта. Оттам в продължение на три дни Юстиниан увещавал столичните жители да му предадат доброволно града, но всичко, което получил от тях, били хули и подигравки (Theophanis, стр. 374). Тук е уместно да се обърне внимание на въпроса за числеността на българската войска, явила се пред „градът на царете“. От представения по-горе откъс от хронографията на Теофан става ясен само нейният състав – българи и славяни. Нито той, нито патриарх Никифор, нито пък някой от по-късните автори като Лъв Граматик, Георги Кедрин или Йоан Зонара, съобщават каквото и да било в тази насока. Никифор счита за нужно само да заяви, че Тервел въоръжил и повел цялата

си войска, но това известие е твърде неопределено, за да бъде от полза в случая. Единствените извори, които съдържат сведения за предполагаемия брой на българската войска, са посоченият вече надпис край Мадарския конник, както и една византийска хроника от края на X и началото на XI в., наречена „Старините на Константинопол“ (Πάτρια Κωνσταντινουπόλεως). От силно повредения надпис В. Бешевлиев е успял да разчете само, че *„чрез договор Тервел архонтът на императора даде... 5 хиляди... императорът с мене победи добре“*. Според него споменатите „5 хиляди“ означава числото на войниците, които българският владетел предоставил на Юстиниан II (Бешевлиев, 1956, стр. 55, 60). От друга страна, в „Старините“ е съобщено, че войската, която подпомогнала императора наброявала петнадесет хиляди души (Πάτρια, стр. 244). Бешевлиев отхвърля това известие като недостоверно заради късната датировка на хрониката (Бешевлиев, 1956, стр. 60), но ако се следва подобна логика, би трябвало и други късни съобщения, касаещи отношенията между Тервел и Юстиниан II, каквито например съдържа енциклопедията „Суда“ (втората половина на X в.), също да бъдат отхвърлени или, най-малкото, да бъдат приети с резерви. Като се вземат предвид тези две сведения, може да се предположи, че армията на Тервел, намираща се пред Константинопол, наброявала между пет и петнадесет хиляди души.

Какъвто и да е бил размерът на съюзната му войска, Юстиниан ясно си давал сметка, че с груба сила няма да успее да преодолее непревземаемите Теодосиеви стени и да влезе в града. Затова той заложил на изненадата. След като неговите опити да се споразумее с гражданите не успели, той се промъкнал през нощта с част от верните си хора през водопровода и влязъл в столицата. Оттам нататък всичко станало лесно. За кратко време Носоотрязаният завладял града и се установил във Влахернския дворец. От този момент той дал воля на своето отмъщение. Както разказват хронистите, Юстиниан избесил на крепостните стени Ираклий, брат на Тиберий III Апсимар и стратег на източните войски, заедно с подчинените му началници, а самият император, както и сваленият от него Леонтий, били доведени пред победителя, оковани във вериги и хвърлени в затвор. Това обаче не бил техният край. Устройвайки конни състезания, Юстиниан ги слагал да лежат край трона му, за да може да ги унижава, стъпвайки върху тях, а когато този вид „забавление“ му омръзнал, просто ги изпратил в т. нар. Кинигий, където им отсекли главите (Theophanis, стр. 374-375; Nicephori, стр. 42). Отмъщението не отминало и вселенският патриарх Калиник, който се осмелил през 695 г. да короняса

узурпатора Леонтий – очите му били избодени, а той самият бил заточен в Рим. На негово място за патриарх бил избран монахът Кир (**Zonarae**, стр. 238-239).

Колкото жестоко и безмилостно се разправил с враговете си, толкова приятелски и благосклонно нововъзцареният се василевс се отнесъл към своя съюзник, който през цялото време, докато траела кървавата разправа във византийската столица, стоял на стан извън стените на града, за да се намеси, ако обстоятелствата го наложат. Ето как патриарх Никифор описва начина, по който Юстиниан наградил Тервел за помощта, която той му оказал: *„Той извънредно любезно се отнесъл с владетеля на българите Тервел, който бил на стан извън Влахернската стена, и най-сетне, когато Тервел дошъл при него, наметнал му царска хламида и го провъзгласил за кесар. И като го поставил да седне до себе си, заповядал на войските да се поклонят на двамата. Надарил го с много дарове и го изпратил в земята му“* (**Nicephori**, стр. 42; **ГИБИ III**, стр. 298). Това, което се забелязва веднага е, че императорът не спазил основното условие на договора си с българите, т.е. не дал дъщеря си за жена на българския владетел, а вместо това го удостоил с кесарско достойнство. Тук е мястото да се дадат някои разяснения относно произхода и мястото на тази титла във византийската рангова йерархия до началото на VIII в. Носена традиционно от императора, със зараждането на Тетрархията по времето на Диоклециан (284-305), с нея започнали да се обозначават младшите императори, за разлика от старшите такива (Августите) (**Oxford Dictionary**, 1991, стр. 363). В следващите столетия тя продължавала да бъде привилегия, запазена за престолонаследника, поне до управлението на Ираклий (610-641). Тогава било поставено началото на съимператорската институция, което отнело от кесарската титла властовите прерогативи и я превърнало в една чисто почетна такава, подобно на патрицианската (**Острогорски**, 2013, стр. 165; **Филипу**, 2012, стр. 44). Дори и при това положение кесарят оставал втората по значимост фигура след императора (и съимператора, естествено), а в някои случаи, като например липса на съвладетел, на него се гледало като на престолонаследник по презумпция. Поради тази причина титлата била давана само на членове на императорското семейство (**Кънев**, 2007, стр. 69). Тук възниква логичният въпрос: защо толкова високо по своето значение и престиж достойнство било дадено на „варварски“ владетел? За да се отговори изчерпателно, трябва да се има предвид влиянието на византийската политическа теория върху взаимоотношенията на Константинопол със заобикалящите го племена и народи. Изградена на основата на

християнското виждане за света, според нея Ромейската държава била земна проекция на Небесното царство. Като такава, въпреки политическите граници, империята олицетворявала цялото християнско ойкумене, където царувал установеният от Бог земен порядък (τάξις). В този смисъл императорът бил Божи поставеник и заемал трона на Земяното царство по Негово благоволение (един Бог – една църква – една държава – един владетел). Както той управлявал с Божията благословия и санкция, така според въпросната теория владетелите на останалите страни царували по негова воля (**Кънев, 2007**, стр. 66-67). Бидейки на върха на политическата и идеологическа пирамида, за василевса не било нещо необичайно да включва към византийската рангова йерархия чужди монарси чрез даването на почетни титли (най-предпочитана от ромейската дипломатия в такива случаи била патрицианската). За тях те били по-престижни дори и от собствените им кралски или княжески достойнства, тъй като по този начин de jure ставали част от византийския τάξις. Красноречив пример в това отношение е Одоакър, който в 476 г. детронирал последния император на Западната Римска империя Ромул Августул (475-476) и пленил имперските инсигнии, но вместо да ги задържи за себе си, той ги изпратил в Константинопол, желаейки в замяна да получи титлата патриций и патрициански колан – цингулум (**Атанасов, 1994**, стр. 61-62). Други „варварски“ владетели, които се окичили с това звание, били остготският крал Теодорих Велики (474-526), франкският крал Хлодвиг (481-511) и дори дядото на Тервел – основателят на Стара Велика България кан Кубрат, след като сключил договор с император Ираклий през 635 г. На този фон отдаването на кесарско достойнство на чужд владетел изглежда най-малкото необичайно. Още повече че, както изглежда, българският кан не станал част от императорското семейство – важно условие, за да получи второто по значение отличие в империята. Вярно е, че по време на преговорите Юстиниан му обещал ръката на дъщеря си, но никъде в изворите не се споменава замисленият брак да се е състоял. Въпреки този факт, някои изследователи поддържат тезата, че Тервел все пак е станал императорски зет, посочвайки именно обстоятелството, че той не би могъл да получи легитимно кесарската титла, без да е сроден с императорската фамилия. Като допълнителен аргумент се отбелязва, че *„най-после, има един арменски източник, от който може да се остане с впечатление, че Тервел е бил зет на Юстиниан II“*, без обаче да се конкретизира кой е въпросния източник (**Атанасов, 2015**, стр. 277-278). А той е т. нар. „История на халифите“, написана от арменския монах и книжовник Хевонд (Левонд,

Гевонд), живял през втората половина на VIII в.. Известието, отнасящо се до кан Тервел и Юстиниан II, гласи следното: „*Във втората година от управлението на император Юстиниан⁴ и по време на управлението на патриция Ашот, [императорът] изпратил голяма войска в Армения. [Императорските войски] опустошили и разграбили страната, подпалили и унищожили много великолепни сгради, преди да се завърнат в земята си. Скоро започнала да нараства враждебността между гръцката аристокрация и самия Юстиниан. След като му отрязали носа, те го изпратили на заточение. Вместо него поставили на трона Лъв (Леонтий), Апсимар-Тиберий и Теодосий. А Юстиниан отишъл в страната на хазарите, където се оженил за дъщерята на хагана, хазарския цар. Той поискал от него и помощ и [хаганът] изпратил голяма по численост войска, предвождана от някой си Труел (Тервел), тъст на Юстиниан и наистина могъщ човек. Достигайки до Константинопол, [Юстиниан] повел война срещу противниците си, победил ги и възобновил царуването си. Но Труел паднал убит на бойното поле. Тогава [Юстиниан] изпратил останалите от хазарите обратно у дома с много дарове и ценни придобивки“ (**History of Lewond**, стр. 55-56). От цитирания пасаж се вижда ясно, че Хевонд правилно е описал детронирането на Юстиниан II и последвалата му женитба с дъщерята на хазарския хаган, но в текста му се забелязват неточности и противоречия, касаещи кан Тервел и неговото положение спрямо хагана и ексимператора. Така българският владетел е представен погрешно като васал на първия (предвождащ хазарската войска в помощ на Носоотрязания) и тъст на последния, въпреки че изрично е упоменато, че Юстиниан се оженил за дъщерята на хазарския хаган! Освен това, според автора Тервел загинал пред стените на Константинопол, което също не отговаря на истината. От нито едно място в текста не може да се заключи, че Тервел се е оженил за императорската дъщеря. Подобно действие не просто противоречи на държавната идеология на империята, но и със сигурност щеше да намери широк отзвук не само във византийските, но и в западните извори, ако наистина се беше случило. Юстиниан II не е бил от най-обичаните императори и толкова тежко погазване на самите устои на държавно-идеологическия модел едва ли щеше да му бъде простено (както беше показано по-горе, три столетия по-късно това не било простено на Роман Лакапин, а неговата внучка дори не била дъщеря на легитимния*

⁴ 686 г.

император). Такова нещо обаче няма, което показва, че въз основата на наличните извори тази хипотеза не може да се приеме за правдоподобна, колкото и логично да звучи.

След като Тервел не отговарял на такова важно условие за получаване на кесарско достойнство, каквото било принадлежността към императорската фамилия, значи ли това, че известието на патриарх Никифор може да се постави под съмнение? Съвсем не. То се потвърждава и от Теофан, който е далеч по-лаконичен: „През същата година Юстиниан завзел отново царската власт и като дал на Тервел знаците на царската власт, изпратил го в мир“ (Theophanis, стр. 374-375; ГИБИ III, стр. 267). Под „знаци на царската власт“ тук вероятно трябва да се подразбират инсигниите, които се връчвали при удостояване с титлата кесар – хламида, фибула и кесарска диадема (στέφανος) (Book of Ceremonies, стр. 218-219). Твърде любопитен в това отношение е и оловният печат на Тервел, където той е представен във войнско облекло – с копие в дясната си ръка и кръгъл щит в лявата, на който е изобразен конник, пробощащ звяр или паднал враг. Облечен е в ризница и наметнат с хламида. Липсва единодушие по въпроса дали носи на главата си шлем (Юркова, 1978, стр. 3; Юркова, Пенчев, 1990, стр. 17; Атанасов, 1994, стр. 63) или кесарска корона (Йорданов, 1991, стр. 40). На обратната страна на печата има кръстовиден монограм, на който се чете: „Θεοτόκε βοήθει“ („Богородице пази“), а от двете му страни е изписано: „Τερβελλίου καίσαρος“ („Тервел кесаря“) (Юркова, 1978, стр. 3-4). Описаното от патриарх Никифор намятане на българския владетел от императора с пурпурна хламида, както и изобразените върху печата атрибути – копие, щит, хламида, ризница и шлем/кесарска корона – навеждат на мисълта, че Тервел може би е получил кесарското достойнство с гражданска и войнска инвеститура (Атанасов, 1994, стр. 67). Самото споменаване на Богородица в надписа от печата пък поражда дискусии по въпроса бил ли е Тервел християнин или не. Тези, които поддържат тезата, че той е бил християнин, посочват като аргумент обстоятелството, че според имперския церемониал, за да получи чужд владетел византийска титла, той трябвало задължително да изповядва християнската вяра. Това означава, че канът или е бил покръстен непосредствено преди да приеме кесарската титла, или вече е бил християнин, когато се е съгласил да помогне на Юстиниан. В противен случай своеволното даване на такова високо отличие на езичник би срещнало сериозно недоволство и съпротива от страна на Сената, народа и църквата, а изворите не дават индикации за подобно нещо (Атанасов, 1994, стр. 67-69; 2015, стр. 274-279; Кънев, 2007, стр. 70; Гюзелев, 2020, стр. 42). От друга страна, за

противниците на това виждане е показателна липсата на каквито и да е известия в изворите, че Тервел е бил покръстен преди да стане кесар. Ето защо едни се задоволяват просто да го определят като „неприемливо“ (**Божилов, 2017**, стр. 239), а други смятат, че християнските символи върху печата не били свързвани от българския владетел с християнската религия, а като атрибути на държавната власт (**Юрукова, 1978**, стр. 7). Трети дори стигат още по-далеч, заявявайки, че неговото въздигането за кесар било нелегитимно от византийска гледна точка, тъй като било извън приетите норми (**Филипу, 2012**, стр. 49). Имайки предвид наличната изворова база, би могло категорично да се отхвърли вариантът Тервел да е бил покръстен в Константинопол преди да стане кесар. Подобно нещо едва ли щеше да убегне от полезрението на хронистите, тъй като покръстването на чужд владетел винаги било приемано като огромна дипломатическа победа за империята (достатъчно е да се припомни какъв отзвук е предизвикало кръщението на княз Борис I през 864 г. или на киевския княз Владимир през 988 г.). Това обаче не означава, че трябва да се изключи възможността синът на Аспарух вече да е бил християнин, когато е получил кесарско достойнство. Още повече че има някои основания да се приема, че дядо му Кубрат е бил християнин (**Атанасов, 2015**, стр. 59 и сл.). Подобно обстоятелство би обяснило мълчанието на византийските автори по въпроса, тъй като не е имало нужда да отбелязват нещо, което вече е било факт. Разбира се, печатът не би могъл да служи като достатъчно категорично доказателство за християнската принадлежност на Тервел, тъй като има и по-късни примери от езическия период, когато кан Омуртаг (814-831), който във византийската агиографска книжнина е представян като гонител на християните, бил изобразяван на медальони с християнски символи (**Йорданов, 1976**, стр. 18-19). Докато не се открие по-сигурно доказателство, хипотезата, че Тервел е бил християнин, ще си остане в сферата на пожелателното мислене.

Християнин или не, изворите са категорични, че той станал първият в историята чужд владетел, който бил издигнат за ромейски кесар. Какво е накарало Юстиниан II да наруши традицията и вместо със сан патриций, да удостои българския владетел с втория по значимост ранг в империята? Още Васил Златарски изказва тезата, че инициативата за този акт е принадлежала на самия Тервел (**Златарски, 2007**, стр. 168), а Филипос Филипу я доразвива, посочвайки, че след като Юстиниан отказал да омъжи дъщеря си за него, той поискал като компенсация да бъде провъзгласен за кесар на империята

(Филипу, 2012, стр. 45). Това становище може да се приеме за възможно, особено като се вземе предвид че, както вече беше отбелязано, в началото на VIII в. кесарската титла, макар и все още да давала на притежателя си невероятен престиж, вече нямала тази тежест, която имала до реформата на Ираклий. В този смисъл за василевса било много по-лесно и несъмнено по-изгодно да награди съюзника си с една почетна титла, която не била свързана с реална власт и не го обвързвала с никакви задължения, отколкото да му даде за жена дъщеря си и да го направи част от семейството си, което криело голямата опасност „варваринът“ да се сдобие с легитимни права върху престола при евентуални вътрешни междуособици (каквито впрочем се и появили само няколко години по-късно). От гледна точка на византийското разбиране за йерархията в ойкуменето, българският кан се извисил над всички останали владетели в тогавашния свят. Над него стоял само василевсът на ромеите. Самият Тервел обаче гледал на своята нова титла като на равностойна на императорската (Юркова, 1978, стр. 6). Към същата мисъл навежда и фактът, че иконографския тип на неговия печат копира този на някои от монетите и печатите на императорите Константин IV (668 – 685) и Тиберий III Апсимар (Byzantine, Coins, стр. 515-516; Юркова, 1978, стр. 4). Знак за нарасналото самочувствие на владетеля е и констатацията, изразена в надписа край Мадарския конник: „Императорът с мене победи добре“ (Бешевлиев, 1956, стр. 55).

Получаването на кесарско достойнство не било единственото искане от българска страна, което трябвало да компенсира неспазването на първоначалното споразумение от страна на Юстиниан II. Той се принудил да поднови и изплащането на ежегодния данък към България, съгласуван още с мирния договор от 681 г. Тази теза е изказана за пръв път от В. Златарски (Златарски, 2007, стр. 169-170) и впоследствие е подета от Иван Дуйчев (Дуйчев, 1949, стр. 5-8). В основата ѝ стоят сведенията от споменатата вече енциклопедия „Суда“, както и от т. нар. „Кратки исторически описания“ (Παραστάσεις σύντομοι χρονικά). Според първото известие императорът бил данъкоплатец на българския владетел, а данъкът, в който несъмнено влизали и обещаните дарове, представлявал копринени дрехи, както и златни и сребърни монети, които Тервел натрупвал върху своите военни атрибути – копието, щита и камшика си, докато не ги покриел изцяло (Suidae, стр. 483). Второто съобщение не само потвърждава задължението на василевса да плаща данък, но и указва точното място, където бил извършен въпросният акт – в т. нар. Златопокривна базилика в Константинопол, където

„немалки данъци бяха дадени“ (**Παραστάσεις**, стр. 39-40). От друго съобщение на „Суда“ става ясно, че там Тервел „държал реч пред народа“ (**Suidaе**, стр. 483; **ГИБИ V**, стр. 309), което от своя страна позволява да се предполага, че може би именно там се състояла церемонията по провъзгласяването му за кесар, след което били поднесени даровете и трибутът (**Бешевлиев, 1959**, стр. 11). „Съгласието на византийското правителство да плаща данък на българите, заключава Дуйчев, не е представлявало нищо необичайно за ромейската дипломация. Неведнъж империята прибъгвала до това средство, за да усмири едни или други от своите съседи и да си обезпечи мира на тяхните граници. За да се спаси достойнството на империята – *sauver les apparences* – тези данъци били представяни, обикновено, като дарове, ако и да се давали редовно всяка година“ (**Дуйчев, 1949**, стр. 8). В допълнение към казаното от големия наш учен-медиевист може да се спомене само, че в този случай Юстиниан II нямал особено голям избор, тъй като неговото положение на престола, макар и да укрепнало след разправата с политическите му противници, все още не било толкова стабилно, че да може той да си позволи открит конфронтация с българската войска, стояща пред стените на столицата му. Още повече че в тези първи месеци след повторното си възцаряване той бил, ако не изцяло, то в голяма степен зависим от армията на Тервел. Не би било погрешно да се мисли също, че с изискването да се поднови плащането на годишния данък, българският владетел целял не само да унижи императора, но и да му напомни, че само благодарение на него той отново носел императорската корона и седял на трона на предците си.

Освен даването на кесарска титла и подновеното изплащане на ежегодния данък, имало още една клауза от българска страна, за която Теофан и патриарх Никифор мълчат, и това била тази свързана с територията. Според нея Византия трябвало да отстъпи на България областта Загоре. За нея пишат по-късните хронисти Георги Монах (**Georgius Monachus**, стр. 905), Льв Граматик (**Leonis Grammatici**, стр. 168), Симеон Логотет (**Дуйчев, 1943**, стр. 120) и Георги Кедрин. Известието е доста лаконично: „*Юстиниан за втори път царувал 6 години. Като завзел царската власт, той дал на Тервел много дарове и царски вещи, отрязал [му] и част от ромейската земя, така наричаната днес Загора, и го изпратил с мир*“ (**Cedrenus**, стр. 780; **ГИБИ VI**, стр. 216). Според В. Златарски с името Загоре била наричана областта на юг от Източна Стара планина, между Месемврия, Сливен и пограничния окоп „Еркесия“ (**Златарски, 1972**, стр. 441-448). Не е трудно да се отгатне защо Тервел поискал да му бъде отстъпена въпросната

област. Освен, че Загоре била ценна от стопанска гледна точка, тя имала и много важно стратегическо значение, тъй като била най-прекият път към вътрешността на българската държава. Осигурявайки си контрол над нея, той ограничавал достъпа на ромеите към източните старопланински проходи, които били най-невралгичната точка на българската гранична защита. Разбира се, не е изключено териториалната отстъпка да е била договорена още при началните преговори между българския владетел и императорския пратеник Стефан, като един вид зестра на бъдещата му съпруга (**Атанасов, 2015**, стр. 288; **2017**, стр. 170). Ако случаят е бил такъв, самото обстоятелство, че замисляният брак не се състоял и въпреки това Тервел получил въпросната област, показва не само какъв прозорлив стратег бил той, но също така навежда на мисълта, че може да се говори и за дипломация от позиция на силата. Предпоставки за това, както беше пояснено, съществували, макар и формално двете страни да се намирали в съюзни отношения. От цитираното съобщение не става ясно каква била съдбата на черноморските пристанища Месемврия и Анхиало, но като се има предвид фактът, че през 708 г., след като нарушил мира с българите, Юстиниан II разположил войската си в близост до последния град, а след претърпяното от Тервел поражение, използвал пристанището му, за да се върне в Константинопол (**Theophanis**, стр. 376), може със сигурност да се твърди, че те останали във византийски ръце.

С въпросния договор, освен всичко друго, се създаде и прецедент владетелите не само на Дунавските, но и на Куберовите българи, да се намесват във вътрешните работи на Византия. Като се изключат събитията от 705 г., за периода до 718 г., имало още три подобни намеси: 1) през 711 г., когато Юстиниан II отново повикал стария си съюзник кан Тервел на помощ, за да потуши избухналия в Херсон войнишки бунт. И макар, че той за пореден път откликнал, изпращайки 3000-на войска, императорът отново бил свален от трона и ако първия път загубил само носа, сега се разделил с главата си; 2) през 717 г., по време на втората арабска обсада на Константинопол. Както разказва Михаил Сирийски, българите, повикани от император Лъв III Сириец (717-741), нападнали внезапно част от арабската армия, избивайки мнозина и принуждавайки арабския главнокомандващ Маслама да воюва на два фронта. В крайна сметка постоянните атаки по суша откъм българите и по море от ромейските кораби принудили арабите да вдигнат обсадата и да се оттеглят, след като претърпели катастрофални загуби (**Michel le Syrien**, стр. 485); 3) през 718 г., когато сваленият и заточен в Солун император Анастасий II (713-

715) потърсил, по примера на Юстиниан II, помощта на Куберовите българи, за да се върне обратно на престола в Константинопол. За разлика от предшественика му, неговият опит не бил успешен, тъй като заговорът бил разкрит, най-близките му сподвижници, сред които патрицият Сисиний Рендакий и магистър Никита Ксилит, били убити, а той самият бил предаден от българите на Лъв III (**Nicephori**, стр. 55-56). Разбира се, действията на Дунавските и Куберовите българи в тази посока били значително улеснени от перманентната политическа криза, в която се намирала Византия в този период, когато само за шест години (711-717) на престола се изредили цели четирима императори. С възцаряването на Лъв III Сириец дошла така нужната стабилизация, с което опитите за външно вмешателство спрели или поне изворите не предлагат сведения за такива.

Българо-византийският договор от 704/705 г. бил без аналог в дотогавашните отношения на империята с „варварския свят“. За първи път ромейски василевс търсел помощта на чужд владетел, за да се върне на престола. Притиснат от обстоятелствата, Юстиниан II обещал повече, отколкото можел впоследствие да даде – династичен брак между дъщеря си и българския кан, но и това, което Тервел получил, не било никак малко. Като се оставят настрана чисто материалните и териториални придобивки, той станал първият (и единствен) чужд владетел, който получил престижната титла кесар. Чрез този акт Тервел извел държавата, която олицетворявал, от варварската *атаξία* (безредие, хаос) и не просто я въвел в идеологическите граници на цивилизования свят, но и я издигнал до най-високото възможно по онова време равнище на идеологическата йерархия – над нея стояла само Ромейската империя. Прав е Васил Гюзелев, когато констатира че *„благодарение именно на него в най-голяма степен историята на България се свързала и споила с Балканския полуостров, Византийската империя и югоизточните славяни. С активната си и дълбокомъдрена политика този български хан направил широкоизвестно не само своето име, но и това на ханството и на българите в целия тогавашен средновековен свят. Чрез неговите деяния българите завинаги и трайно навлизат в европейската история и аналитика“* (Гюзелев, 2020, стр. 35).

Цитирана литература:

Ангелов, П. (2011) *Средновековната българска дипломация*. изд. София: Парадигма, 2011. ISBN: 978-954-326-144-4

Ангелов, П. (2017) Военните договори на Първата българска държава. В: *Средновековна България и нейните съседи. Дипломация и взаимни представи*, стр. 99 – 116. изд. София: Парадигма. ISBN: 978-954-326-313-4

Атанасов, Г. (1994) За кесарската промоция и владетелските инсигнии на хан Тервел. В: *Епохи*, бр. 3/1994, 61 – 72. изд. Велико търново: Великотърновския университет „Св. св. Кирил и Методий“. ISSN: 2534-8418 (Online); ISSN: 1310-2141 (Print)

Атанасов, Г. (2015) *Първостроителите на българската държавност (619 – 721). Органа, Кубрат, Аспарух, Тервел*. изд. София: Изток-Запад, 2015. ISBN 9786191526147

Баласчев, Г. (1898) Българският господар Тервел. В: *Периодическо списание на българското книжовно дружество*, т. 55-56/1898, 49 – 61.

Бешевлиев, В. (1939) Вратата на първобългарите. В: *Годишник на Софийския университет, Историко-филологически факултет*, т. 35/1939, 3 – 62. изд. София: Академично издателство на СУ.

Бешевлиев, В. (1956) Надписите около Мадарския конник. В: *Мадарският конник (Проучвания върху надписите и релефа)*, ред. Бешевлиев, В., 51 – 76. изд. София: Българска академия на науките.

Бешевлиев, В. (1959) К вопросу о награде, полученной Тервелем от Юстиниана II в 705 г. В: *Византийский Временник*, т. 16/1959, 8 – 13. изд. Санкт-Петербург: Императорская академия наук.

Божилков, И. (1995) *Седем етюда по средновековна история*. изд. София: Анубис, 1995. ISBN, 954-426-106-0

Божилков, И. (2017) *История на средновековна България*, т. I. изд. Пловдив: Фондация „Българско историческо наследство“. ISBN: 9789548536240

Гюзелев, В. (1993) Отново за столиците на средновековна България (Някои нови гледища и хипотези). В: *Studia Protobulgarica et Mediaevalia Europensia. В чест на професор Веселин Бешевлиев*, ред. Гюзелев, В., Тъпкова-Заимова, В., 3 – 11. изд. Велико Търново: Университетско издателство „Св. св. Кирил и Методий“, 1993 / изд. София: Тангра ТанНакРа, 2003, ISBN: 9789549942552.

Гюзелев, В. (1994) Столици, резиденции и дворцова култура в средновековна България. В: *Известия на Националния исторически музей*, т. 10/1994, 39 – 66. изд. София: НИМ /Полипрес Габрово/. ISBN 978-954-2953-86-9

Гюзелев, В. (2020) Ханът кесар Тервел (701 – 721) в светлината на изворите. В: *Седмодневник за средновековната история на България, т. 3. Българи и другоземци от средновековното време*, 34 – 66. изд. София: „Проф. Марин Дринов“ - БАН, 2020. ISBN: 9786192450410

Дуйчев, И. (1949) Проучвания върху българското средновековие. I. Император Юстиниан II Ринотмет данник на хан Тервеля. В: *Сборник на Българската академия на науките, клон Историко-филологичен*, т. 41/1949, 5 – 8. изд. София: Печатница "9 Септември".

Златарски, В. (1972) Известията за българите в хрониката на Симеон Метафраст и Логотет. В: *Избрани произведения в четири тома, т. I*, ред. Петров, П., 359 – 573. изд. София: Наука и изкуство.

Златарски, В. (2007) *История на българската държава през средните векове*, том I. Първо българско царство, част 1. Епоха на хуно-българското надмощие. изд. София: „Захарий Стоянов“ / Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 2006, ISBN-10: 954-07-2445-7; ISBN-13: 978-954-07-2445-4.

Иречек, К. (1978) *История на българите*. изд. София: Наука и изкуство.

Йорданов, И. (1976) Едностранни златни монети-медальони с името на хан Омуртаг (Предварително съобщение). В: *Нумизматика*, 4/1976, 18 – 32. изд. София.

Йорданов, И. (1991) Сфрагистични паметници на ранната българска държава. В: *Проблеми на прабългарската история и култура*, т. 2, ред. Рашев, Р., 36 – 42. изд. София: БАН, АИМ филиал Шумен, Аргес.

Кацаров, Г. (1912) Клетвата у езическите българи. В: *Стисание на Българската академия на науките, клон Историко-филологичен и философско-обществен*, т. 3/1912, 113 – 120. изд. София: Държавна печатница. Достъпен на: <https://digilib.nalis.bg/xmlui/handle/nls/27755> (посетен: 5.12.2025).

Кънев, Н. (2007) За значението на кесарската титла на българския владетел Тервел. В: *Исторически*, т. 2, 65 – 75. изд. Шумен: Университетско издателство „Епископ Константин Преславски“, 2007. ISBN 978-954-577-493-5

Москов, М. (1988) *Именник на българските ханове (Ново тълкуване)*. изд. София: Държавно издателство „д-р Петър Берон“.

Мутафчиев, П. (1943) *История на българския народ*, т. I. Първо българско царство. изд. София: Издателство „Българска книга“.

Острогорски, Г. (2013) *История на византийската държава*. изд. София: Прозорец. ISBN 978-954-733-503-5

Трифонов, Ю. (1937) Към въпроса за византийско-български договори с езически обреди. В: *Известия на Българския археологически институт*, т. XI, 1/1937, 263 – 282. изд. София: Придворна печатница.

Филипу, Ф. (2012) *Първата българска държава и Византийската ойкуменическа империя (681 – 852)*. изд. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, Държавна агенция „Архиви“, ISBN 978-954-07-3165-0

Цанкова-Петкова, Г. (1960) Българо-византийските отношения при управлението на Тервел и Кормесий. В: *Изследвания в чест на Марин С. Дринов*, 615 – 625. изд. София: Българска академия на науките.

Юркова, Й. (1978) Оловен печат на Тервел. В: *Нумизматика*, бр 2/1978, 3 – 8. изд. София.

Юркова, Й., Пенчев, В. (1990) *Български средновековни печати и монети*. изд. София: Български художник.

The Oxford Dictionary of Byzantium (1991), vol. 1. Ed. Alexander Kazhdan. изд. New York, Oxford: Oxford University Press. DOI: 10.1093/acref/9780195046526.001.0001. eISBN: 9780195187922.

Извори:

ГИБИ III: *Гръцки извори за българската история*, т. III. изд. София: Издание на Българската академия на науките, 1960.

ГИБИ IV: *Гръцки извори за българската история*, т. IV. изд. София: Издание на Българската академия на науките, 1961.

ГИБИ V: *Гръцки извори за българската история*, т. V. изд. София: Издание на Българската академия на науките, 1964.

ГИБИ VI: *Гръцки извори за българската история*, т. VI. изд. София: Издание на Българската академия на науките, 1965.

Дуйчев, И. (1943) *Из старата българска книжнина*, т. I. Книжовни и исторически паметници от Първото българско царство. изд. София: Хемус, 1943.

ЛИБИ II: Латински извори за българската история, т. II. изд. София: Издание на Българската академия на науките, 1960.

Book of Ceremonies (2012) Constantine Porphyrogenetos: The Book of Ceremonies. Translated by Ann Moffatt, Maxeme Tall. изд. Leiden, Boston.

Byzantine Coins (1968) Catalogue of the Byzantine Coins in the Dumbarton Oaks Collection and in Whittemore Collection, vol. 2, part 2. Ed. Alfred R. Bellinger and Philip Grierson, Dumbarton Oaks Research Library and Collection. изд. Washington D. C.

Cedrenus (1838) Georgius Cedrenus. Compendium Historiarum, I. Ed. Immanuelle Bekkero. изд. Bonnae.

Const. Porph. (1967) Constantine Porphyrogenitus. De administrando Imperio. Ed. Gyula Moravcsik, Romilly Jenkins. изд. Dumbarton Oaks – Washington D. C.

Georgius Monachus (1863) Georgius Monachus. Chronicon. In: Patrologia Graeca, vol. 110. Ed. Jacques Paul Migne. изд. Paris.

History of Lewond (1982) History of Lewond The Eminent Vardapet of the Armenians. Translation, Introduction and Commentary by Zaven Arzoumanian. изд. Wynnewood, Pennsylvania.

Leonis Grammatici (1842) Leonis Grammatici. Chronographia. Ed. Immanuelis Bekkeri, изд. Bonnae.

Menander (1903) Menander. Excerpta de Legationibus. Ed. Carolus de Boor. изд. Berlin.

Michel Le Syrien (1901) Chronique de Michel le Syrien, II. Ed. Jean Baptiste Chabot. изд. Paris.

Nicephori (1880) Nicephori Archiepiscopi Constantinopolitani. Opuscula Historica. Ed. Carolus de Boor. изд. Leipzig.

Procopius (1905) Procopius Caesariensis. Opera Omnia, vol. II. Rec. Jacobus Haury. изд. Leipzig.

Responsa (1880) Responsa Nicolai I papae ad consulta Bulgarorum. In: Patrologia Latina, vol. 119. Ed. Jacques Paul Migne, 978 – 1016. изд. Paris.

Suidae (1928) Suidae Lexicon, vol. I. Ed. Ada Adler. изд. Leipzig.

- Theophanis (1883)** Theophanis Chronographia, vol. I. Rec. Carolus de Boor. изд. Leipzig.
- Vita Nicephori (1880)** Vita Nicephori Archiepiscopi Constantinopolitani auctore Ignatio Diacono. In: Nicephori Archiepiscopi Constantinopolitani. Opuscula Historica. Ed. Carolus de Boor, 139 – 217. изд. Leipzig.
- Zonarae (1897)** Ioannis Zonarae. Epitomae Historiarum Libri XIII – XVIII. Ed. Theodor Büttner-Wobst. изд. Bonnae.
- Παραστάσεις (1901)** Παραστάσεις σύντομοι χρονικάί. In: Scriptores Originum Constantinopolitanarum, vol. I. Rec. Theodorus Preger, 19 – 73. изд. Leipzig.
- Πάτρια (1907)** Πάτρια Κωνσταντινουπόλεως. In: Scriptores Originum Constantinopolitanarum, vol. II. Rec. Theodorus Preger, 135 – 289. изд. Leipzig.

Транслитерирана литература / Translitterirana literatura:

- Angelov, P. (2011)** *Srednovekovnata balgarska diplomatsia*. изд. Sofia: Paradigma, 2011. ISBN: 978-954-326-144-4
- Angelov, P. (2017)** Voennite dogovori na Parvata balgarska darzhava. V: *Srednovekovna Bulgaria i neynite sasedi. Diplomatsia i vzaimni predstavi*, str. 99 – 116. изд. Sofia: Paradigma. ISBN: 978-954-326-313-4
- Atanasov, G. (1994)** Za kesarskata promotsia i vladetelskite insignii na han Tervel. V: *Epohi*, br. 3/1994, 61 – 72. изд. Veliko tarnovo: Velikotarnovskia universitet „Sv. sv. Kiril i Metodiy“. ISSN: 2534-8418 (Online); ISSN: 1310-2141 (Print)
- Atanasov, G. (2015)** *Parvostroitelite na balgarskata darzhavnost (619 – 721). Organa, Kubrat, Asparuh, Tervel*. изд. Sofia: Iztok-Zapad, 2015. ISBN 9786191526147
- Balashev, G. (1898)** Balgarskiyat gospodar Tervel. V: *Periodichesko spisanie na balgarskoto knizhovno druzhestvo*, t. 55-56/1898, 49 – 61.
- Beshevliev, V. (1939)** Vyarata na parvobalgarite. V: *Godishnik na Sofiyskia universitet, Istoriko-filologicheski fakultet*, t. 35/1939, 3 – 62. изд. Sofia: Akademichno izdatelstvo na SU.
- Beshevliev, V. (1956)** Nadpisite okolo Madarskia konnik. V: *Madarskiyat konnik (Prouchvania varhu nadpisite i relefa)*, red. Beshevliev, V., 51 – 76. изд. Sofia: Balgarska akademija na naukite.

Beshevliev, V. (1959) K voprosu o nagrade, poluchennoy Tervelem ot Yustiniana II v 705 g. V: *Vizantiyskiy Vremennik*, t. 16/1959, 8 – 13. izd. Sankt-Peterburg: Imperatorskaya akademiya nauk.

Bozhilov, I. (1995) *Sedem etyuda po srednovekovna istoria*. izd. Sofia: Anubis, 1995. ISBN, 954-426-106-0

Bozhilov, I. (2017) *Istoria na srednovekovna Bulgaria*, t. I. izd. Plovdiv: Fondatsia „Balgarsko istoricheskoto nasledstvo“. ISBN: 9789548536240

Gyuzelev, V. (1993) Otnovo za stolitsite na srednovekovna Bulgaria (Nyakoi novi gledishta i hipotezi). V: *Studia Protobulgarica et Mediaevalia Europensia. V chest na profesor Veselin Beshevliev*, red. Gyuzelev, V., Tapkova-Zaimova, V., 3 – 11. izd. Veliko Tarnovo: Universitetsko izdatelstvo „Sv. sv. Kiril i Metodiy“, 1993 / izd. Sofia: Tangra TanNakRa, 2003, ISBN: 9789549942552.

Gyuzelev, V. (1994) Stolitsi, rezidentsii i dvortsova kultura v srednovekovna Bulgaria. V: *Izvestia na Natsionalnia istoricheski muzey*, t. 10/1994, 39 – 66. izd. Sofia: NIM /Polipres Gabrovo/. ISBN 978-954-2953-86-9

Gyuzelev, V. (2020) Hanat kesar Tervel (701 – 721) v svetlinata na izvorite. V: *Sedmoknizhie za srednovekovnata istoria na Bulgaria*, t. 3. Balgari i drugozemtsi ot srednovekovното време, 34 – 66. izd. Sofia: „Prof. Marin Drinov“ - BAN, 2020. ISBN: 9786192450410

Duychev, I. (1949) Prouchvania varhu balgarskoto srednovekovie. I. Imperator Yustinian II Rinotmet dannik na han Tervelya. V: *Sbornik na Balgarskata akademiya na naukite, klon Istoriko-filologichen*, t. 41/1949, 5 – 8. izd. Sofia: Pечатnitsa "9 Septemvri".

Zlatarski, V. (1972) Izvestiyata za balgarite v hronikata na Simeon Metafrast i Logotet. V: *Izbrani proizvedenia v chetiri toma*, t. I, red. Petrov, P., 359 – 573. izd. Sofia: Nauka i izkustvo.

Zlatarski, V. (2007) *Istoria na balgarskata darzhava prez srednite vekove*, tom I. Parvo balgarsko tsarstvo, chast 1. Epoha na huno-balgarskoto nadmoshtie. izd. Sofia: „Zahariy Stoyanov“ / Universitetsko izdatelstvo „Sv. Kliment Ohridski“, 2006, ISBN-10: 954-07-2445-7; ISBN-13: 978-954-07-2445-4.

Irechek, K. (1978) *Istoria na balgarite*. izd. Sofia: Nauka i izkustvo.

Yordanov, I. (1976) Ednostranni zlatni moneti-medalyoni s imeto na han Omurtag (Predvaritelno saobshtenie). V: *Numizmatika*, 4/1976, 18 – 32. izd. Sofia.

Yordanov, I. (1991) Sfragistichni pametnitsi na rannata balgarska darzhava. V: *Problemi na prabalgarskata istoria i kultura*, t. 2, red. Rashev, R., 36 – 42. izd. Sofia: BAN, AIM filial Shumen, Arges.

Katsarov, G. (1912) Kletvata u ezicheskite balgari. V: *Spisanie na Balgarskata akademiya na naukite, klon Istoriko-filologichen i filosofsko-obshtestven*, t. 3/1912, 113 – 120. izd. Sofia: Darzhavna pechatnitsa. Dostapen na: <https://digilib.nalis.bg/xmlui/handle/nls/27755> (poseten: 5.12.2025).

Kanev, N. (2007) Za znachenieto na kesarskata titla na balgarskia vladetel Tervel. V: *Istoriikii*, t. 2, 65 – 75. izd. Shumen: Universitetsko izdatelstvo „Episkop Konstantin Preslavski“, 2007. ISBN 978-954-577-493-5

Moskov, M. (1988) *Imennik na balgarskite hanove (Novo talkuvane)*. izd. Sofia: Darzhavno izdatelstvo „d-r Petar Beron“.

Mutafchiev, P. (1943) *Istoria na balgarskia narod*, t. I. Parvo balgarsko tsarstvo. izd. Sofia: Izdatelstvo „Balgarska kniga“.

Ostrogorski, G. (2013) *Istoria na vizantiyskata darzhava*. izd. Sofia: Prozorets. ISBN 978-954-733-503-5

Trifonov, Yu. (1937) Kam vaprosa za vizantiysko-balgarski dogovori s ezicheski obredi. V: *Izvestia na Balgarskia arheologicheski institut*, t. HI, 1/1937, 263 – 282. izd. Sofia: Pridvorna pechatnitsa.

Filipu, F. (2012) *Parvata balgarska darzhava i Vizantiyskata oykumenicheska imperia (681 – 852)*. izd. Sofia: Universitetsko izdatelstvo „Sv. Kliment Ohridski“, Darzhavna agentsia „Arhivi“, ISBN 978-954-07-3165-0

Tsankova-Petkova, G. (1960) Balgaro-vizantiyskite otnoshenia pri upravlениeto na Tervel i Kormesiy. V: *Izsledvania v chest na Marin S. Drinov*, 615 – 625. izd. Sofia: Balgarska akademiya na naukite.

Yurukova, Y. (1978) Oloven pechat na Tervel. V: *Numizmatika*, br 2/1978, 3 – 8. izd. Sofia.

Yurukova, Y., Penchev, V. (1990) *Balgarski srednovekovni pechati i moneti*. izd. Sofia: Balgarski hudozhnik.

Izvori:

GIBI III: *Gratski izvori za balgarskata istoria*, t. III. izd. Sofia: Izdanie na Balgarskata akademia na naukite, 1960.

GIBI IV: *Gratski izvori za balgarskata istoria*, t. IV. izd. Sofia: Izdanie na Balgarskata akademia na naukite, 1961.

GIBI V: *Gratski izvori za balgarskata istoria*, t. V. izd. Sofia: Izdanie na Balgarskata akademia na naukite, 1964.

GIBI VI: *Gratski izvori za balgarskata istoria*, t. VI. izd. Sofia: Izdanie na Balgarskata akademia na naukite, 1965.

Duychev, I. (1943) *Iz starata balgarska knizhnina*, t. I. Knizhovni i istoricheski pametnitsi ot Parvoto balgarsko tsarstvo. izd. Sofia: Hemus, 1943.

LIBI II: *Latinski izvori za balgarskata istoria*, t. II. izd. Sofia: Izdanie na Balgarskata akademia na naukite, 1960.

**THE BULGARIAN-BYZANTINE TREATY OF 704/705 –
DIPLOMATIC ASPECTS AND POLITICAL DIMENSIONS**

PhD student YULIYAN TODOROVSKI

Sofia University "St. Kliment Ohridski",
Faculty of History, Department of "Bulgarian History"
15 Tsar Osvoboditel Blvd., 1504 Sofia, Bulgaria

todorovski92@abv.bg

<https://orcid.org/0009-0009-3396-6921>

<https://doi.org/10.60053/TER.2026.11.13-38>

Abstract: This study aims to shed more light on the diplomatic aspects and political dimensions of the treaty concluded by Khan Tervel and Emperor Justinian II in 704/705. The main focus is on issues such as the pagan oath-taking practice of the Bulgarians and the treaty clauses. In addition, the author gives in-depth attention to the topic of the origin, meaning and place of the title Caesar in the context of Byzantine political doctrine. An attempt is made to argue the untenability of the thesis put forward by some scholars that Tervel became the emperor's son-in-law. Attention is also drawn to the important question of whether he was a Christian. The study concludes with a brief summary of the implications of the treaty and its significance for the political and ideological development of the young Bulgarian state.

Keywords: treaty, diplomacy, tribute, oath, Caesar, Tervel, Justinian